

Samisk identitetsforvaltning og global urfolksspiritualitet

CATO CHRISTENSEN

Innhold

<i>Innledning og problemstilling.....</i>	<i>1</i>
<i>Bakgrunn for prosjektet</i>	<i>3</i>
<i>Utdypning av tema og relevant forskning.....</i>	<i>4</i>
<i>Empiriske arenaer og kilder</i>	<i>8</i>
<i>Teori og metode</i>	<i>11</i>
<i>Litteratur.....</i>	<i>12</i>

Innledning og problemstilling

I løpet av de siste tiårene har man sett en økende spirituell interesse for urfolk. Forestillinger om en særegen "urfolksspiritualitet" synes å ha vokst fram, og ideer om verdens urfolk som et spiritielt fellesskap, tuftet på nærhet til naturen og iboende "tradisjonell" visdom har blitt del av en global diskurs. Diskursen har særlig blitt knyttet til miljøbevegelsen, New Age-religiøsitet og økumenisk-kristne miljøer, og har gjerne blitt forstått som et uttrykk for primitivisme og vestens representasjoner av urfolk som "de andre". På den andre siden hevder flere forskere at slike diskurser også mobiliseres strategisk av den internasjonale urfolksbevegelsen i kultur- og etnopolitiske sammenhenger.¹ Med andre ord; at urfolk *selv* knytter an til diskurser om urfolksspiritualitet som ledd i sin identitetskonstruksjon, rettighetskamp og kulturelle revitalisering (jf. Beyer 1994, 1998, 2006, Kraft 2004, Under utgivelse, Brosius 1997, Friedman 1999, Kalland 2003).

Også i forbindelse med samers kulturelle og politiske revitalisering synes det å knyttes an til slike religiøse og semi-religiøse diskurser. Dette kommer blant annet til uttrykk ved at romantiske forestillinger om den samiske kulturens naturnærhet har fått en renessanse i samtiden (Mathisen 2001, 2004). Slike forestillinger synes nettopp å ha blitt fremtredende i tråd med globale ideer om urfolksfellesskap, urfolksidentitet og urfolksspiritualitet, og er slik uttrykk for langt mer komplekse prosesser enn revitalisering av

¹ "Urfolksbevegelsen" betegner allment og i forskningen foreningen av en rekke etnopolitiske bevegelser, samiske, inuittiske, indianske og andre, som siden 1960-tallet har fremmet felles interesser som "urfolk". Urfolksbevegelsen utgjør et ekspanderende ideologisk, politisk, kulturelt og sosialt fenomen av internasjonalt og globalt omfang (Brantenberg m.fl. 2002:2).

samisk før-kristen religion (Kraft 2004, Under utgivelse). Romantisering og mystifisering av "det samiske" på bakgrunn av antatt naturnærhet er, som urfolksspiritualiserende tendenser forøvrig, særlig tydelig innen New Age-religiøsitet og miljøbevegelsen (Christensen 2005, Rønnow 2000, Andreassen og Fonneland 2003). Men også innen forskning, i politiske fora, innen kulturformidling og i en generell offentlighet synes dette å være fremtredende, såvel i samisk som ikke-samisk regi (Gaski 2005, Mathisen 2001, 2004, Kraft 2004, Under utgivelse, Kalland 2003). En slik *reorientering* av kulturelle tradisjoner mot globale religiøse strømninger har, som flere forskere påpeker, betydning både for konstruksjonen av kulturell identitet og politisk legitimitet (jf. Pedersen 1995, Beyer 1994). Utfyllende forskning på det samiske ut fra slike perspektiver har imidlertid vært fraværende.

I dette doktorgradsprosjektet tar jeg derfor sikte på å undersøke religiøse dimensjoner ved samisk identitetsforvaltning. Overgripende vil jeg drøfte tre relaterte problemstillinger:

- (1) *Hvordan inngår religion i den samiske identitetsforvaltningen?*
- (2) *Hvordan tar denne "religionsdimensjonen" opp i seg globale tendenser?*
- (3) *Hvordan og i hvilken grad aktualiseres religion som samisk identitetsmarkør?*

Gjennom disse problemstillingene søker jeg å belyse et sentralt, men lite utforsket aspekt ved religion i fremveksten av en global kultur: Nemlig at religion og religiøse konnotasjoner opptrer som *kulturelle ressurser* uavhengig av sin institusjonalisering innenfor et spesifikt religiøst subsystem, og at religiøse diskurser mobiliseres strategisk i kulturpolitiske sammenhenger (jf. Beyer 1994, 2006, Beckford 1989, Hannigan 1990, 1991). På bakgrunn av dette retter jeg hovedsakelig fokus mot "sekulære" arenaer for samisk identitetsforvaltning, heller enn eksplisitt religiøse arenaer.² Jeg har her valgt ut to felt som er egnet for empirisk utforskning:

² De siste tiårenes samiske identitetsforvaltning utgjør et mangfold av engasjementer og uttrykkes på en mengde områder; i politikk, musikk og kunst, populærkultur, utdanning og forskning (Broderstad 1999, Stordahl 2000). Samisk identitet kan slik forstås som diskursivt konstituert; som noe som gis mening gjennom diskurs og diskursive "forhandlinger" i en kontinuerlig prosess (jf. Hall 1996). Religiøse orienteringer, særlig økumenisk-kristne miljøer i Nord-Norge og såkalte nysjamanistiske miljøer, bidrar også i denne identitetsforvaltningen. Disse eksemplifiserer både hvordan den samiske religionsutviklingen gis en etnopolitisk dimensjon og hvordan den tar opp i seg globale tendenser (Bientie 2001, Kraft 2004, Rønnow 2003, Jernsletten 2003, Andreassen og Fonneland 2003). Et eksempel fra økumenisk-kristne miljøer på dette kan hentes fra den såkalte Karasjok-erklæringen, nedfelt i forbindelse med et møte i regi av Kirkenes Verdensråd, Samisk Kirkeråd og Mellomkirkelig Råd. Møtet fant sted i 1998, samlet 50 urfolksrepresentanter fra hele verden, og i erklæringen kan følgende leses: "Vi [urfolk] har en dyp bevissthet om vårt forhold til Moder Jord og om vårt land og landområders hellighet. Vår identitet og kultur, vårt språk, vår livsfilosofi og vår åndelighet er knyttet til den totale balansen i skaperverket" (Gjengitt i Schorre og Tomren 2001:139). Mitt

- (1) *Samisk kulturformidling/kulturliv*
- (2) *Samisk turistnæring.*

Dette er begge arenaer hvor "samisk identitet", "samisk kultur" og "samiske steder" konstrueres gjennom narrativer, symboler, forestillinger, myter og historie, og de er begge sentrale i den etniske revitaliseringen (Broderstad 1999, Stordahl 2000, Gaski og Kappfjell 2002). Doktorgradsprosjektet spør overordnet hvordan globale diskurser om urfolksspiritualitet relaterer til disse arenaene. Herunder søker jeg også å drøfte eventuelle ideologiske og politiske implikasjoner ved samisk identitetsforvaltning. Kan man i denne sammenhengen snakke om en appropriering av globale religiøse diskurser som et ledd i en kulturpolitisk agenda; for å konstruere og befeste en særegen identitet, få anerkjennelse for "egenart", for å legitimere etnopolitiske krav? Mer generelt; hvordan strukturerer "urfolksspiritualitet" meningsdannelser av betydning for etnisk, kulturell og geografisk kategorisering, interkulturell interaksjon og kommersielle strategier i diskurser om "det samiske", Nord-Norge og Sápmi?

Doktorgradsprosjektet knytter hovedsakelig an til delprosjektene "Encounters" og "Place Enactment" i CEPINs forskningsstrategi.

Bakgrunn for prosjektet

Doktorgradsprosjektet viderefører analysen fra min mastergradsoppgave *Urfolk på det nyreligiøse markedet – en analyse av Alternativt Nettverk* (2005).³ Her rettet jeg fokus mot en tydelig og stadig mer fremtredende urfolksprofil innen den vestlige ikke-institusjonaliserte nyreligiøsiteten, også kjent som New Age eller alternativmarkedet. Utbredelsen av det jeg omtaler som en *nyreligiøs urfolksspiritualitet* kan ses i sammenheng med New Age-bevegelsens affinitet til den vestlige protestbaserte miljøbevegelsen. Disse to orienteringene oppstod omtrent samtidig, på 1960-tallet, og har siden da stått i et gjensidig utvekslingsforhold hva angår ideer; med økologisk bevisstgjøring og urfolksfascinasjon som sentrale fellesnevner. På New Age-markedet er det et romantisk og primitivistisk bilde av urfolk som profileres (jf. Geertz 2004). Urfolk ikonifiseres som øko-spirituelle guruer, og betraktes som forvaltere av enklere, renere og mer forbilledlige levesett enn vestlige mennesker (Bowman 1995). Nyreligiøse idéstrømninger og tendenser har vist seg svært innflytelsesrike. De spiller på lag med tunge samfunnsprosesser, som tendensen mot økende individualisme og

valg av empiri i dette doktorgradsprosjektet bygger imidlertid på en tese om at religiøse diskurser også uttrykkes på andre, mer "sekulære", og muligens også mer innflytelsesrike arenaer i samisk identitetsforvaltning.

³ Oppgaven var en del av forskningsprosjektet "The Challenge of Indigenism: Politics of rights, resources and knowledge" ved Senter for samiske studier, UiTø, under Norges Forskningsråds program "Globalisering og internasjonalisering" (2000-2004).

markedsinnretning av kulturen, og har influert vestens kulturelle bevissthet på vesentlige måter (Gilhus og Mikaelsson 1998, 2000, Hammer 2001, Heelas 1996). New Age-markedets primitivistiske urfolksrepresentasjoner ser i så måte ut til å utkrystallisere bredere sosio-kulturelle diskurser, og er på mange måter premissgivende for representasjonen av urfolk også i en bredere offentlighet. Religionshistorikeren Tarjei Rønnow viser for eksempel hvordan forestillingen om "Moder Jord", en sentral forestilling i urfolksdiskurser, først og fremst har blitt utviklet i nyreligiøse miljøer (Rønnow 2003). Tilsvarende hevder arkeologen Robert J. Wallis at mange urfolksgrupperingers revitalisering av egne religiøse tradisjoner er stimulert av New Age-markedets utforming av "sjamanisme" (Wallis 2003:221-222). Hvordan dette arter seg med hensyn til det samiske er imidlertid lite utforsket. Dynamikken mellom nyreligiøsitet og samisk identitetsforvaltning vil være et sentralt fokus for doktorgradsprosjektet.

Til tross for New Age-religiøsitetens idealiserte bilde av urfolk er feltet omstridt. Både fra forskerhold og fra enkelte urfolksrepresentanter kritiseres nyreligiøsiteten for kulturell appropriasjon og for kolonialistiske og stereotypiserende praksiser (Welch 2002, York 2001, Wallis 2003). Dette gjelder også feltets omgang med det samiske. Imidlertid er det mye som tyder på at slike perspektiver bør nyanseres (jf. Beyer 1998). Selv om ulike grupperingers sosiale forhold varierer, har urfolk, som befolkningsgruppe, over de siste tiårene gjort seg selv stadig mer synlig, og har evnet å etablere sine kollektive interesser både på nasjonale og internasjonale agendaer (Kuper 2003, Brantenberg mfl. 2002, Jull 2003). I særlig grad gjelder dette samer, som muligens må oppfattes som de mest moderniserte urfolkene i verden (Gaski 2004). Etter min mening er det slik uheldig å entydig innskrive verdens urfolk i en noe overdrevet kolonialisme- og offerdiskurs, som forskningen på New Age i mange tilfeller synes å gjøre. Dette doktorgradsprosjektet legger derfor an et ideologikritisk perspektiv på samisk selvprofilering, med den intensjon å ta samer på alvor som selvstendige aktører. Spørsmålet om i hvilken grad samiske engasjementer nyttegjør seg av nyreligiøsitetens symbolske arsenaler blir slik sentralt.

Utdypning av tema og relevant forskning

Begrepet "urfolksspiritualitet", slik dette prosjektet anvender det, introduseres av religionshistorikeren Siv Ellen Kraft (2004, Under utgivelse), med henvisning til en pågående diskurs om samisk identitet som et "urfolk", og naturspiritualitet som en felles urfolksarv. Ifølge Kraft tegnes konturene av en særegen urfolksspiritualitet ("pan-indigenous spirituality") gjennom en global diskurs med virkefelt på internasjonale arenaer og med anknytninger til blant annet miljøvern og nyreligiøsitet (Kraft; Under utgivelse). Fra samisk side, hevder Kraft, knytter man (i alle fall visse grupperinger) strategisk an til slike diskurser i kulturpolitiske øyemed.

Krafts forståelse av urfolksspiritualitet bygger mellom annet på religionssosiologen James Beckfords (1989) perspektiver. I likhet med blant annet Peter Beyer (1994) og John Hannigan (1990, 1991) retter Beckford fokus mot hvordan religion og religiøse diskurser i senmoderniteten gjerne fungerer som *kulturelle ressurser* eller *modus for sosial kommunikasjon*, uavhengig av institusjonell forankring. Et sentralt aspekt ved senmoderniteten, globaliseringsprosesser og sekularisering er, ifølge disse, at religion kan forstås som en relativt autonom symbolsk ressurs, hvis potensial kan settes i funksjon av ulike grupper og idealer, også av grupperinger uten primært religiøse mål (Beckford 1989:171, Beyer 1994:97-98).⁴ På bakgrunn av tilsvarende perspektiver hevder flere forskere at samtidens urfolksdiskurser har religiøse konnotasjoner.

Antropologen J. Peter Brosius (1997) er blant dem som fremmer et slikt perspektiv. Han hevder at man i spørsmål om *urfolks kulturelle og intellektuelle eiendomsrettigheter*, som i løpet av 1980- og 90-tallet vant innpass også på verdenssamfunnets og FNs dagsorden, strategisk har appropriert religiøse diskurser og en religiøs retorikk. Blant annet omdefinerte man urfolks "kunnskap" til religiøst konnoterte konsepter som "visdom" og "spirituell innsikt" for å legitimere bevaringen av urfolksskulturer (ibid:53-55). Mandatet til de senere årenes internasjonale urfolksbevegelse har slik, ifølge Brosius, innbefattet å konstruere urfolkene som bærere av en form for uerstattelig tradisjonell visdom knyttet til økologi, naturvern og spiritualitet (ibid).

Også religionssosiologen Peter Beyer (1998) påpeker de religiøse undertonene i urfolks revitaliseringsprosjekter. Beyers utgangspunkt er at både "natur" og "det religiøse" har blitt fremtredende som mot-strukturelle symboler i den senmoderne, sekulariserte og globaliserte virkeligheten. I opposisjon til globaliseringens antatt homogeniserende krefter fremmes disse konseptene som partikulariserende markører. Med henvisning til "natur" og "religiøsitet" uttrykkes det unike, egenartede og autentiske, og disse størrelsene har slik blitt fremtredende symbolske ressurser blant annet i den pågående konstruksjonen av en særegen urfolksskulturer og urfolksidentitet (ibid:18-19). Beyer hevder videre at den senmoderne naturen gjennomgående oppfattes som svak og truet av ødeleggelse fra teknologi og globalisering. Grupperinger som oppfattes som "naturlige" og naturreligiøse (herunder urfolk) identifiseres derfor med undertrykkelse og marginalisering. Slik skapes, synes Beyer å mene, et potensiale for

⁴ Den såkalte sekulariseringsdebatten er omstrid innen så vel religionsvitenskap som samfunnsvitenskap forøvrig, og for omfattende til at jeg her vil komme nærmere inn på den. Her bruker jeg begrepet "sekularisering" som en referanse til at de organisasjonsstrukturer som tradisjonelt har innbundet det religiøse i samtiden oppløses og taper terreng (jf. Beyer 1994). Dette er imidlertid ikke ensbetydende med at jeg tilslutter meg en forståelse av at religion som sådan forsvinner eller mister sin betydning i det moderne samfunnet. Dette doktorgradsprosjektet baseres snarere på en motsatt forståelse.

konsolidering av autensitet og unikhhet, samt immunisering mot kritikk, ved strategisk selvprofilering som naturreligiøs (ibid). Også religionshistorikeren Tarjei Rønnow (2000, 2002), antropologene Arne Kalland (2003) og Poul Pedersen (1995) peker på at urfolksgrupperinger søker å utnytte et legitimeringspotensiale gjennom en slik selvposisjonering. Den unike politiske legitimiteten som miljøspørsmål de siste tiårene har fått, både i nasjonale og internasjonale fora, gjør miljødiskursen og mulighet til å tale gjennom denne til en sentral ressurs for urfolk, både med tanke på artikulasjon av kulturell identitet og politisk innflytelse, hevder disse.⁵ Ifølge Rønnow er videre miljøbevegelsen en arena der religion som kulturell ressurs kan utøves, og urfolks engasjement for å definere seg selv i tråd med denne har derfor gjerne religiøse undertoner (Rønnow 2000:27-28).⁶

For utenom overnevnte Kraft er det, som nevnt, få forskere som eksplisitt har diskutert aktualiseringen av slike senmoderne religiøse diskurser i en samisk kontekst. Flere forskningsbidrag synes imidlertid å peke på tilsvarende tendenser, selv om dette sjelden er et hovedfokus. Herunder kan eksempelvis nevnes arkeologen Audhild Schanche, som med utgangspunkt i samisk kulturminnevern, påpeker sentraliteten av konsepter som *økologisk bevissthet* og *nærhet til det åndelige* i det hun skildrer som en samisk sentralmyte (Schanche 1993:55). Videre kan nevnes statsviteren Lina Gaski (2005). Gaski hevder blant annet at Sametingets etnopolitiske erklæringer fremmer reifiserende og essensialiserende representasjoner av det samiske, samisk kultur og samisk tradisjon; blant annet gjennom å konnotere den samiske kulturen og en form for natursspiritualitet.⁷

Mytiske forestillinger om samisk naturnærhet, som også drøftes av flere forskere, er i lys av doktorgradsprosjektets fokus mot religiøse diskurser interessant på iallefall to måter: For det første synes nettopp "naturen" å utgjøre det vi kan forstå som et semi-religiøst symbol i det senmoderne

⁵ Antropologen Poul Pedersen skriver blant annet, med særlig henvisning til urfolk: "Their assertions is structured politically by opposition to the West. Modern and globally circulated ideas about nature are appropriated and merged with local cultural repertoire into an invented tradition of a glorious ecological past. [...] By offering to the world what they hold to be their traditional, religious values, local peoples acquire cultural significance" (Pedersen 1995:270).

⁶ Rønnow bygger her på Beckfords (1989) perspektiver. Forøvrig hevder både Kalland (2003) og Pedersen (1995) at miljøvern dels kan forstås som en religiøst engasjement. For å favne dette mynter f.eks. Pedersen begrepet "The Religious Environmental Paradigme", på det han hevder er en sentral tendens i vestens miljødiskurser siden 1960-tallet; den ofte implisitte overbevisningen om at miljøproblemer bunner i en åndelig eller kulturell krise, og at kun religion har den moralske styrken til å bedre verdens miljøproblemer (ibid). Historikeren Lynn Whites essay "The Historical Roots of our Ecological Crisis" (1967) trekkes gjerne fram som et programskrift i denne sammenhengen.

⁷ Gaski henviser mellom annet til Sametingsplanen av 2002-2005, hvor det heter: "Den samiske kulturen er nært knyttet til naturen både i åndelig og praktisk forstand. [...] For samene har derfor naturen ikke bare verdi som naturgrunnlag for næringsliv, men er i like stor grad knyttet til samisk trosliv og verdier, kunnskaper, ferdigheter og personlig livsutfoldelse" (Sametingsplanen 2002-2005:3).

vesten, i form av at det gjennomgående konnoterer egenskaper og funksjoner som tradisjonelt har blitt forbundet med *det hellige* eller *trascendente*. Blant annet tematiserer religionssosiologen Bronislaw Szerszynski hvordan religiøse rammeverk gjerne er involverte i den senmoderne kulturens ideer og omgang med naturen (Szerszynski 2005:ix).⁸ Orientering mot naturen kan i så måte forstås som en *implisitt* aktualisering av religiøse meningsdannelser (Rønnow 2000, 2002).

Postulering av samisk naturnærhet er for det andre interessant siden dette kan synes å fungere som en kulturell og politisk legitimeringsstrategi.⁹ Dette tematiseres blant annet av den samiske litteraturhistorikeren Harald Gaski (2004). Han hevder at man fra samisk hold gjerne søker å skrive seg inn i en rolle som kommunikator mellom en "vestlig" fremmedgjøring fra naturen og en holistisk/naturharmonisk tankemåte karakteristisk for urfolk. Ifølge Gaski bidrar denne mediator-rollen til å rettferdiggjøre opprettholdelsen av samisk kultur og en samisk tenkemåte i møte med en moderne virkelighet (ibid:371). Han berører her det strategiske potensialet i å fremme naturnærhet som et samisk karakteristikum – både med tanke på intrakulturell identitetskapning og interkulturell anerkjennelse. Gaski problematiserer imidlertid ikke dette videre, og synes selv å forfekte en forståelse av samer som naturharmoniske/holistiske.¹⁰ Det illustrerer hvordan også noe samisk forskning konstruerer samers naturnærhet i semi-religiøse termer. I en grovsondering kan man med hensyn til dette skille mellom to tendenser i forskningen: For det første forskningsbidrag som naturaliserer, bifaller og bidrar til konstruksjonen slike mytologiske forestillinger, og for det andre forskningsbidrag som forholder seg deskriptivt og/eller kritisk til "samisk naturnærhet", som del av et mytologisk eller narrativt kompleks. Mest utfyllende i sistnevnte kategori er folkloristen Stein Mathisen (2001, 2004), som både traderer forestillingen til eldre fortellermateriale og redegjør for dens renessanse i samtiden. Mathisen knytter ikke denne renessansen til globale religiøse strømninger, slik dette prosjektet intenderer, men hans perspektiver er likefullt interessante i lys av mine problemstillinger. Spesielt gjelder dette Mathisens perspektiver på "samisk naturnærhet" som en politisk strategi. Eksempelvis hevder han at bildet av den "naturlige" eller "økologiske" samer brukes som et argument for at samer bør ha større moralsk rett til å bruke og høste av naturens goder i de områdene som de har brukt fra gammel tid (Mathisen 2001:85-86).¹¹ Til

⁸ For øvrige arbeider som behandler den senmoderne naturens religiøse konnotasjoner, se; Rønnow 2000, Brosius 1997, York 1995, Pearson m.fl. (red.) 1998, Gullestad 1990, Kalland 2003, Pedersen 1995.

⁹ Jf. filosofen Gayatri Spivaks begrep "strategic essentialism" (Spivak 1988).

¹⁰ Gaski beskriver blant annet samer som "modern natural man, still hearing and obeying the heartbeats of the Earth itself" (Gaski 2004:371).

¹¹ Tilsvarende Mathisens argumentasjon påpeker statsviteren Lina Gaski hvordan sametingspolitikere søker å naturalisere den samiske kulturens naturnærhet som et ledd i legitimeringen av samiske rettigheter og den samiske nasjonsbyggingen (Gaski 2005).

tross for at slike "mytologiske" forestillinger møter motstand både fra samisk og annet hold sporer Mathisen dem f.eks. i samerettsutvalgets innstillinger av 1997 (eks. NOU 1997:4:63); som lokale konkretiseringer av en global etnopolitisk strategi for å synliggjøre og befeste urfolks rettigheter (Mathisen 2001:93).¹²

Empiriske arenaer og kilder

Doktorgradsprosjektet legger opp til en bred diskurs-/kulturanalytisk undersøkelse hvor flere kasus og kilder inngår. Både skriftlig kildemateriale og mindre feltstudier (kvalitative case-studier) vil inngå. Dels på grunn av feltets relativt utforskede status, og dels på grunn av prosjektets intensjon om å favne *sentrale* tendenser, fordres en nokså omfattende kartlegging av aktuelle kilder og kasus i prosjektets tidlige fase. I samarbeid med veileder Førsteamanuensis Siv Ellen Kraft vil imidlertid prosjektets empiri vurderes og avgrenses endelig så tidlig som mulig i stipendiatperioden. Interessante kasus er som følger:

Innen **samisk kulturformidling/kulturliv** er den samiske verdensartisten Mari Boine et aktuelt kasus. Boine er sannsynligvis vår tids mest eksponerte samiske artist og kulturformidler, nasjonalt og internasjonalt. Både i sangtekster, intervjuer og i andre presentasjoner av Boine er et mystifiserende og spiritualiserende tilsnitt tydelig, og hennes samiske etnisitet later til å profileres som det bærende for dette. Boine er særlig interessant med tanke på at hun til tider har vært kontroversiell i samiske miljøer, hvor bl.a. kristne representanter har kritisert noen av hennes prosjekter (eks. salmejoiking). Likefullt ser det ut til at måten hennes internasjonale appell har blitt mottatt på i samisk miljøer har endret seg siden debuten på 1980-tallet, i retning av større aksept og anerkjennelse som ambassadør for det samiske. Muligens kan dette forstås som en indikator på at samisk identitetsforvaltning generelt har fått en mer fremtredende religiøs dimensjon, i tråd med Boines profil. Andre aktuelle formidlere av spiritualitet som samisk identitetsmarkør er filmregissøren Nils Gaup, som gjennom filmene *Veiviseren* (1987) og den kommende *Kautokeino 1852* (2007), er en sentral bidragsyter til forståelsen av samisk kultur og religion i offentligheten. I tillegg; den anerkjente dikteren Nils Aslak Valkeapää (1943-

¹² Et annen eksempel kan hentes fra det såkalte Nergård-utvalget om samisk lærerutdanning (NOU 2000:3. Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner). Her kan vi mellom annet lese: "Reindriftens tradisjonelle kunnskap representerer en dypøkologisk forståelse av beitemarkenes bærekraft. Det er ikke den tradisjonelle kunnskapen som har ført til nedbeitede områder noen steder i indre Finnmark. I tradisjonell kunnskap inngår mennesket, virksomhet og natur i en samvirkende helhet." Videre heter det: "I samisk dagligliv er tradisjonell kunnskap ofte ikke delt inn i separate områder. Det religiøse eller åndelige domene er for eks. ikke strengt adskilt fra det psykologiske i tradisjonell samisk tenking slik tilfellet er i vestlig tradisjon" (NOU 2000:3, kap. 10.1. Fra internett: http://odin.dep.no/kd/norsk/dok/andre_dok/nou/014001-020002/hov010-bu.html).

2001), joikerne Ánde Somby og Inga Juuso, samt pop-joik-duoen Adjagas. Som antropologen Kjell Olsen (2004a) påpeker knyttes joik både tradisjonelt og i samtiden til religiøsitet, samtidig som uttrykksformen er et sentralt etnisk symbol i samisk kulturell revitalisering. Diskurser om joik, og særlig endringer av joikens mening i forbindelse med interessen for joik på det internasjonale verdensmusikkmarkedet (World Music), er i lys av doktorgradsprosjektets problemstillinger interessante. Knyttes joik i disse tilfellene til urfolksspiritualitet? Et annet interessant kasus er Beaivvás Sámi Teahter, med sete i Kautokeino. Teateret postulerer å styrke samisk kunst, kultur og identitet med et dobbelt mandat som både innebærer å "holde fast ved" og å "utvikle".¹³ Teatret synes å bevege seg innovativt langs religiøse og semi-religiøse linjer, blant annet ved å inkludere både joik, salmer, resitasjon og musikk i sine oppsetninger, og fremstår slik som interessant "barometer" på sosioreligiøse utviklingstrekk i lys av doktorgradsprosjektets problemstillinger. Som et supplement til analysen av samisk kulturformidling legger jeg i arbeidet med doktorgradsprosjektet opp til en gjennomgang av tidsskrifter og aviser som berører samisk kulturliv. Herunder kan særlig nevnes de samiske tidsskriftene *Gába*, *Bårjås* og *Samefolket*, samt lokal- og regionalaviser som *Nordlys*, *Finnmark Dagblad*, *Finnmarken*, *Bladet Tromsø*, *Altaposten* og *Ságat*.

Når det gjelder den **samiske turistnæringen** finnes det mange aktuelle kilder. Turist- og reiselivsnæringen i Nord-Norge har i de siste årene vært i eksplosiv vekst, og genererer per i dag omtrent like mange årsverk som fiskerinæringen. Med et overordnet fokus på det eksotiske og unike gis "samisk kultur", "samiske opplevelser" og lignende konsepter en sentral plass (Skum, Nordlys 10.08.05:3).¹⁴ Fremvisning av samisk kultur for turister har foregått lenge, har tatt ulike former og har i ulik grad vært i samisk regi (Viken 1997).¹⁵ Dette er også tilfellet i dag. Mangfoldet har like fullt det til felles at det er innrettet mot en kommersialisering av kultur. Turisme avhenger av forskjeller mellom steder og mennesker, og menneskers begjær etter annerledeshet (Pedersen og Viken 1996:81). "Den samiske annerledesheten" er kanskje ingen steder mer utkrystallisert enn i de tilfellene hvor den er tilpasset et moderne turistblikk, og den mer eller mindre eksplisitte tilstedeværelsen av mytiske referanser og spirituelle undertoner vektlegges i en rekke reiselivssammenhenger. Ikke minst skyldes

¹³ Fra teaterets hjemmesider på internett: www.beaivvas.no

¹⁴ Se eksempelvis Turistinformasjonen i Karasjok sine hjemmesider på internett: <http://karasjokinfo.no/>

¹⁵ Samisk turisme dreier seg om alt fra salg- og utstillingsplasser langs veier i Nord-Norge, festivaler av ulik art – eksempelvis musikkfestivaler og reinkappkjøring, vinterturisme med snøscooter, hundespann og reinraid, opplevelsesturer med besøk hos "ekte samer" i lavvu, museale presentasjoner av samisk kultur, tradisjon og religion, til det nyreligiøse markedets trommekurs og sjamanhealing-seanser. Det dreier seg også om suvenirer; Taiwan- og Koreaproduserte produkter påskrevet "Greetings from Sápmi", mer kulturpolitisk "riktige" produkter som samisk håndverk (doudji) og reinskinn, samt nyreligiøse eksportartikler som rune bommer (den samiske rituelle trommen) og sjamanbøker.

dette at de såkalte emblematiske bildene av "det samiske", som turistnæringen eksponerer, relaterer til globale kategorier som "urfolk", "etnisk", "innfødt" og "tradisjonell", og slik gis mening i lys av globale diskurser (Olsen 2004b:294). I tillegg har Nord-Norge som sådan tradisjonelt blitt anskueliggjort gjennom en primitivistisk diskurs, som vektlegger det lokale, det perifere, natur og tradisjon; i motsetning til det antatt moderne vesten. Dette synes også å videreføres i moderne turisme, gjerne med et tidsriktig fokus, hvor også diskurser om urfolksspiritualitet kan synes å ha vært en del av det symbolske repertoaret (jf. Kraft 2004:238).

I doktorgradsprosjektet ses samisk turistnæring som et felt hvor både steds og den samiske kulturens særpreg konstrueres gjennom narrativer, symboler, forestillinger, myter og historie, og prosjektet spør overordnet hvordan diskurser om natur og urfolksspiritualitet relaterer til dette feltet. I lys av dette vil prosjektet også problematisere forholdet mellom kommersielle interesser og intrakulturell identitetsforvaltning. Perspektivet er her at symbolsk stedskonstruksjon i en samisk kontekst, som turistifiseringen av Sápmi er del i, ikke bare dreier seg om å konstruere ettertraktede salgsvarer for et globalt marked, men også bidrar til den lokale befolkningens selvpersepsjon og følelse av tilhørighet, og slik – i en større kontekst – også samisk identitetsforvaltning som sådan (jf. Olsen 2004b). Særlig interessant i så måte er den tiltakende oppslutningen om samiske festivaler, som på mange måter kan situeres i krysningspunktet mellom turistnæring, kulturformidling og stedskonstruksjon. Både Riddu Riddu-festivalen i Manndalen i Nord-Troms,¹⁶ Samisk Musikkfestival i Kautokeino, Påskefestivalen i Karasjok, Márkomeannu-festivalen i Skånland i Sør-Troms og til en viss grad også Heksekonferansen i Vardø har blitt arenaer for samisk identitetsforvaltning. Dette er i tillegg arenaer for konstruksjon av globale urfolksfelleskap, både gjennom musikk, kunst, tradisjonsfeiring og kulturell innovasjon. I større og mindre grad må alle disse arrangementene også kunne sies å være bidragsyttere til samisk religionsutvikling og til å gi vekstvilkår for diskurser om urfolksspiritualitet i samisk identitets- og kulturmarkering.¹⁷ Doktorgradsprosjektet søker derfor å undersøke hvilke representasjoner av "det samiske" som fremmes i forbindelse med disse festivalene, både i selve avviklingen og i medieomtale.

¹⁶ For en drøfting av Riddu Riddu-festivalen som bidrag til samisk og sjøsamisk stedskonstruksjon; se Hauan 2003.

¹⁷ For en drøfting av Riddu Riddu i lys av slike perspektiver; se Kraft (Under utgivelse). Jeg berørte også denne tematikken i foredraget *"Om å skape nye ritualer: Religion smurt tynt utover for felleskap og indre opplevelser"*, som ble avholdt på Riddu Riddu-festivalen 2005 (se: <http://www.riddu.com/livet-er-en-festival.256344-43873.html>).

Teori og metode

Doktorgradsprosjektets overordnede teoretiske rammeverk er kulturanalytisk. Fokus rettes mot hvordan religion og religiøse uttrykk i samtiden integreres i den mer sekulære sfæren av samfunnet og kulturen, og hvordan det religiøse her gjerne har funksjon av å naturalisere og avpolitisiere det menneskelige og historisk konstruerte (Gilhus og Mikaelsson 2001, McCutcheon 2001, Beckford 1989). I motsetning til en tradisjonell religionsforståelse, som gjerne har betraktet det religiøse som en atskilt og klart avgrensbar sektor ved siden av andre kulturelle uttrykk, fordrer en slik innfallsvinkel at religion ses som et integrert kulturaspekt (Gilhus og Mikaelsson 2000, 2001).¹⁸ Særlig vil doktorgradsprosjektet støtte seg på teoretiske perspektiver fra Peter Beyer (1994), James Beckford (1989) og John Hannigan (1990, 1991), som alle tilbyr en forståelse av religion og religiøse konnotasjoner som *kulturelle ressurser* eller *modus for sosial kommunikasjon* som kan opptre uavhengig av institusjonell forankring. Religionshistorikeren Siv Ellen Kraft viser slike perspektivers anvendbarhet på tema som samisk identitetskonstruksjon, og steds- og identitetskonstruksjon i Nord-Norge (Kraft 2004, Under utgivelse). Doktorgradsprosjektet anlegger også et ideologikritisk fokus mot forholdet religion/politikk (jf. Hammer 2001, Lincoln 2000, McCutcheon 2001). Religion oppfattes som et sosio-kulturelt fenomen på lik linje med andre sosio-kulturelle fenomener, og de samme uærbødige spørsmålene stilles derfor til religiøse ytringer og uttrykk som til andre: Hvem taler her, til hvem tales det, og hvem tjener på det? Det legges videre opp til en kontekstuell analyse av de aktuelle kasus og tekster, gjennom en diskursanalytisk innfallsvinkel. Diskursanalytiske perspektiver supplerer det overgripende kulturanalytiske perspektivet, og appliseres som en innfallsvinkel til belysning av forholdet mellom avgrensede tekstmaterialer/kasus og kulturell kontekst. Uttrykk og tekster oppfattes som formet av sosiale forhold, f.eks. av maktforhold, sosiale roller og mål, uttrykksmediets rammer, sjangerkonvensjoner, osv. Samtidig antas de analyserte uttrykkene å virke formende på bredere sosiale forhold, og de tenkes slik å virke både konserverende og transformerende på den sosio-kulturelle konteksten de har sitt opphav innenfor (Jørgensen og Phillips 1999, Fairclough 1995, 2003).¹⁹ I

¹⁸ Innen religionsforskningen er slike perspektiver relativt nye. De har blitt genererte i erkjennelsen av at fremveksten av det moderne "opplyste" samfunnet ikke har frembrakt den avsakraliseringen og sekulariseringen man tidligere regnet med. Snarere har det religiøse endret form, tilegnet seg nye uttrykk og kommet til syne i religionshistorisk sett nye sammenhenger (Gilhus og Mikaelsson 1998, 2000, Gilje 1996).

¹⁹ En diskursanalytisk innfallsvinkel har også metodiske implikasjoner., og diskursanalyse blir derfor ofte forstått som en *metodologi*, fremfor enten en teori eller en metode (Phillips og Hardy 2002). Diskursanalysen utgjør, som samfunnsviterne Marianne W. Jørgensen og Louise Phillips påpeker, en helhetlig pakke – et teoretisk og metodisk hele som inkluderer både filosofiske (ontologiske og epistemologiske) premisser, teoretiske modeller, metodologiske retningslinjer og spesifikke teknikker for språkanalyse (Jørgensen og Phillips 1999).

tråd med diskursanalytiske perspektiver vil fokus blant annet rettes mot såkalte "collocations" (Fairclough 2003) eller "nodal points" (Laclau og Mouffe 2002) i det skriftlige empiriske materialet; spesifikke tema, ord eller tegn som har en privilegert status, og som organiserer og gir mening til andre tema, ord og tegn. Eksempler på ord som i denne sammenhengen kan peke mot spiritualiserende tendenser og bredere religiøse diskurser er "Moder Jord", "Visdom", "Åndelighet", "Spirituell innsikt", "Naturreligiøs", "Holisme", "Harmoni med naturen", "Dypøkologisk forståelse", m.m."

Litteratur

- Andreassen, B. O. og Fonneland, T. 2003: "Mellom healing og blå energi: Nyreligiøsitet i Tromsø", i *Din: Tidsskrift for religion og kultur*, Nr. 1. (30-36).
- Beckford, J. 1989: *Religion and advanced industrial society*, London: Unwin Hyman.
- Beyer, P. 1994: *Religion and globalization*. London: Sage.
- Beyer, P. 1998: "Globalization and the religion of nature", i *Nature religion today: Paganism in the modern world*. Pearson, J., Roberts, R. H. og Samuel, G. (red.). Edinburgh: Edinburgh University Press. (11-22).
- Bientie, B. 2001: "Det er landet som eier folket; et sørsamisk økoteologisk perspektiv", i *Grønn Postill – Økoteologi og kirkehverdag*. Schorre, H. J. og Tomren, T. S. (red.). Oslo: Verbum forlag.
- Bowman, M. 1995: "The Noble Savage and the Global Village: Cultural Evolution in New Age and Neo-Pagan Thought", i *Journal of Contemporary Religion*, vol. 10, nr. 2. (139-149).
- Broderstad, E. G. 1999: "Samepolitikk: Selvbestemmelse og medbestemmelse", i *Makt, demokrati og politikk: bilder fra den samiske erfaringen*. Broderstad, E. G., Schanche, A. og Stordahl, V. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998–2003.
- Brantenberg, T., Jentoft, S., Minde, H., Gaski, H., Midré, G., Stordahl, V. 2002: "The challenge of Indigenousness: Politics of rights, resources and knowledge". Prosjektbeskrivelse fra Senter for Samiske Studier, Universitetet i Tromsø. <http://www.sami.uit.no/globalisering/pdf/prosjektbeskrivelse.pdf>
- Brosius, J. P. 1997: "Endangered Forest, Endangered People: Environmentalist Representations of Indigenous Knowledge", i *Human Ecology*. Vol. 25(1). Plenum Publishing Corporation. (47-69).
- Christensen, C. 2005: *Urfolk på det nyreligiøse markedet – en analyse av Alternativt Nettverk*. Masteroppgave i religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Fairclough, N. 1995: *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman.
- Fairclough, N. 2003: *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Friedman, J. 1999: "Indigenous Struggles and the Discreet Charm of the Bourgeoisie", i *Journal of World-Systems Research*. Vol 2. (391-411).
- Gaski, H. og Kappfjell, L. 2002: *Samisk Kultur i Norden – en perspektiverende rapport*. København: Nordisk Kultur Institut.
- Gaski, H. 2004: "Indigenous Interdisciplinary Internationalism: The Modern Sami Experience with Emphasis on Literature", i *Circumpolar Ethnicity and*

- Identity*. Irimoto, T. og Yamada, T. (red.). Osaka: National Museum of Ethnology.
- Gaski, L. 2005: "Sami identity as a discursive formation: Essentialism, antagonisms and contradictions". Bidrag presentert på konferansen *The Discourse of "Indigenism"*, i regi av forskningsprosjektet (NFR) *The Challenge of Indigenism: Politics of Rights, Resources and Knowledge*. Tromsø 3. og 4. oktober 2005.
- Geertz, A. W. 2004: "Can we move beyond primitivism? On recovering the indigenes of indigenous religions in the academic study of religion", i *Beyond Primitivism: Indigenous religious traditions and modernity*. Olupona, J. (red.). New York: Routledge. (37-70).
- Gilhus, I. S. og Mikaelsson, L. 1998: *Kulturens refortrylling: Nyreligiøsitet i moderne samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gilhus, I. S. og Mikaelsson, L. 2000: "Multireligiøse aktører og kulturens refortrylling", i *Sosiologi i dag*. Nr. 2. (5-22).
- Gilhus, I. S. og Mikaelsson, L. 2001: *Nytt blikk på religion. Studiet av religion i dag*. Oslo: Pax Forlag.
- Gilje, N. 1996: "Sekulariseringsteser og dens kritikere", i *Det sivile samfunn og moderniseringens dialektikk*. E.O. Eriksen (red.). LOS-rapport 9609. Bergen: LOS-senteret. (97-137)
- Gullestad, M. 1990: "Naturen i norsk kultur", i *Kulturanalyse*. Deichmann-Sørensen, T. og Frønes, I. (red.). Oslo: Gyldendal.
- Hall, S. 1996: "Introduction. Who Needs 'Identity'?", i *Questions of cultural identity*. Hall, S. og du Gay, P. (red.). London: Sage Publications.
- Hammer, O. 2001: *Claiming Knowledge: Strategies of Epistemology from Theosophy to the New Age*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Hannigan, J. 1990: "Apples and Oranges or Varieties of the Same Fruit? New Religious Movements and New Social Movements Compared", i *Review of Religious Research*, Nr. 31. (246-258).
- Hannigan, J. 1991: "Social Movement Theory and the Sociology of Religion: Toward a New Synthesis", i *Sociological Analysis*, Nr. 52. (311-331).
- Hauan, M. A. 2003: "Riddu Riddu – et sted å lære?", i *Karlsøy og verden utenfor. Kulturhistoriske perspektiver på nordnorske steder*. Hauan, M. A., Niemi, E., Wold, H. A. og Zachariassen, K. (red.). Tromsø: Tromsø Museum, Universitetsmuseet.
- Heelas, P. 1996: *The New Age movement: the Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Jernsletten, J. 2003: "Samiske hellig steder i dag", i *Din: Tidsskrift for religion og kultur*, Nr. 1. (88-94).
- Jull, P. 2003: "The Politics of Sustainable Development", i *Indigenous Peoples. Resource Management and Global Rights*. Jentoft, S., Mine, H. og Nilsen, R. (red.). Delft: Eburom Delft. (21-44).
- Jørgensen, M. W. og Phillips, L. 1999: *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Kalland, A. 2003: "Environmentalism and images of the Other", i Selin, H. (red.). *Nature Across Cultures: Views of Nature and the Environment in Non-Western Cultures*. Amsterdam: Kluwer Academic Publishers.
- Kraft, S. E. 2004: "Et hellig fjell blir til – Om samer, OL og arktisk magi", i *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 3+4. (237-249).
- Kraft, S. E. (Under utgivelse): "The making of a holy mountain. Meanings of nature and holiness in Sápmi and northern Norway".

- Kuper, A. 2003: "The return of the native", i *Current Anthropology*. Vol 44, nr. 3.
- Laclau, E. og Mouffe, C. 2002: *Det radikale demokrati: Diskursteoriens politiske perspektiv*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Lincoln, B. 2000: "Reflections on "Theses on method"", i *Secular Theories on Religion*. Jensen, T. og Rothstein, M. (red.). København: Museum Tusculanum Press.
- Mathisen, S. R. 2001: ""Den naturlige samen": Narrative konstruksjoner av "de andre" i norsk tradisjon", i *Forestillinger om "den andre". Images of Otherness*. Ytrehus, L. A. (red.). Kristiansand: Høyskoleforlaget. (84-99).
- Mathisen, S. R. 2004: "Hegemonic Representations of Sámi Culture. From Narratives of Noble Savages to Discourses on Ecological Sámi", i *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Siikala, A., Klein, B. og Mathisen S. R. (red.). Helsinki: Finnish Literature Society. (17-30).
- McCutcheon, R. T. 2001: *Critics Not Caretakers: Rediscribing the Public Study of Religion*. Albany: State University of New York Press.
- NOU 3:2000: Samisk lærerutdanning – mellom ulike kunnskapstradisjoner. Norges offentlige utredninger. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NOU 4:1997: *Naturgrunnlaget for samisk kultur. Norges offentlige utredninger*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Olsen, K. 2004a: "Heritage, Religion and the Deficit of Meaning in Institutionalized Discourse", i *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Helsinki: Finnish Literature Society. Siikala, A., Klein, B. og Mathisen S. R. (red.). (31-42).
- Olsen, K. 2004b: "The Tourist Construction of the "Emblematic" Sámi", i *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*. Siikala, A., Klein, B. og Mathisen S. R. (red.). Helsinki: Finnish Literature Society. (292-305).
- Pearson, J., Roberts, R. H. og Samuel, G. (red.) 1998: *Nature religion today: Paganism in the modern world*. Edinburgh: Edinburgh University Press 1998.
- Pedersen, K. og Viken, A. 1996: "From sami nomadism to global tourism", i *People and Tourism in Fragile Environments*. Price, M. F. (red.). Chochester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons.
- Pedersen, P. 1995: "Nature, religion and cultural identity – The religious environmentalist paradigme", i *Asian perceptions of nature – a critical approach*. Bruun, O. og Kalland, A. (red.). København: Nordic Institute of Asian Studies.
- Phillips, N. og Hardy, C. 2002: *Discourse Analysis – Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Rønnow, T. 2000: "Den nye pietismen; miljøvern og religiøs revitalisering" i *Sosiologi i dag*. Nr. 2. Oslo: Novus forlag. (23-52).
- Rønnow, T. 2002: "Den økologiske vekkelsen; Skyld og soning i vår tid", i *Miljø og menneske. Kritiske innspill*. Anker, P. og Rønnow, T. (red.). Oslo: Gyldendal Akademisk. (119-139).
- Rønnow, T. 2003: "Moder Jord: et moderne nøkkelsymbol", i *Din: Tidsskrift for religion og kultur*, Nr. 2. (34-43).
- Sametinget 2002: *Sametingsplanen 2002 - 2005*.
- Schorre, H. J. og Tomren, T. S. (red.). 2001: *Grønn Postill – Økoteologi og kirkehverdag*. Oslo: Verbum forlag.
- Skum, R. 2005: "Turisme og etikk", i Nordlys 10.08.2005. (s. 3)

- Spivak, G. 1988: "Can the Subaltern Speak?", i *Marxism and the Interpretation of Culture*. Nelson, C. og Grossberg, L. (red.). London: Macmillan, 1988.
- Szerszynski, B. 2005: *Nature, Technology and the Sacred*. Malden. Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
- Schanche, A. 1993: "Kulturminner, identitet og etnisitet", i *Dugnad*. Nr. 4 1993.
- Stordahl, V. 2000: "Et Samisk alternativ", i *En Nasjon blir til*. Eidheim, H. og Dikka, S. Tromsø: Tromsø museum, Universitetet i Tromsø.
- Viken, A. 1997: "Sameland tilpasset turistblikket", i *Turisme. Fenomen og næring*. Jacobsen, J. K. Viken, A. (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Wallis R. J. 2003: *Shamans/neo-Shamans. Ecstasy, alternative archeologies and contemporary Pagans*. London, New York: Routledge.
- Welch, C. 2002: "Appropriating the Didjeridu and the Sweat Lodge: New Age Baddies and Indigenous Victims?", i *Journal of Contemporary Religion*. Vol 17, nr. 1. Carfax Publishing. (21-37).
- White, L. 1967: "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", i *Science*. Vol. 155 (10.mars). (1303-1307).
- York, M. 1995: *The emerging network: A sociology of the New Age and Neo-Pagan movements*. Lanham: Rowman and Littlefield
- York, M. 2001: "New Age Commodification and Appropriation of spirituality", i *Journal of Contemporary religion*, Vol 16, nr. 3. Carfax Publishing. (361-372).